

Іван СИЛАДІЙ

кандидат педагогічних наук,
доцент (м. Мукачево)

Ключові слова: людина, освіта, культура, демократія, виховання, гуманізм.

Сучасний світ (зовнішній і внутрішній) стає все більш демократичним, гуманістичним, людиноцентризованим. І хоча в різних регіонах світу, як і в Україні, йдуть локальні війни, демократизація світу стає все більш помітною реальністю. Відповідні процеси в Україні обумовлюють потребу новітніх підходів до освіти як основного механізму підготовки людини до життя у майбутньому демократичному суспільстві. Зрозуміло, освіта для демократії потребує реформатування: вона сама має стати демократичною. Демократизацію освіти ми розглядаємо як основну тенденцію її модернізації в епоху глобалізації.

УДК 37.011+37.014.53

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЯК ВІДПОВІДЬ ОСВІТИ НА ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

© Силадій І., 2016

Поняття «демократизація освіти» набуло широкого визнання та розповсюдження в сучасних філософсько-педагогічних дискурсах. Воно широке та неоднозначне, оскільки характеризує як процес навчання та викладання, так і весь уклад повсякденного життя учнів і студентів. Не менше значення має наявність демократії в організації системи освіти в суспільстві в цілому (ідеється, насамперед, про автономію навчальних закладів). Окремі дослідники поняття «демократизація освіти» трактують доволі вузько, фокусуючи увагу передусім на процесах демократизації управління освітою. Зокрема, така точка зору представлена С. Гончаренком у книзі «Український педагогічний словник» (1997). «Демократизація освіти – принцип реформування освіти в Україні на демократичних засадах, який передбачає децентралізацію, регіоналізацію в управлінні освітою, автономізацію навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності, поширення альтернативних (приватних) навчально-виховних закладів, перехід до державно-громадської системи управління освітою (участь батьків, громадськості, церкви), співробітництво учитель – учень, викладач – студент у навчально-виховному процесі» [7, с. 85].

Пізніше в «Енциклопедії освіти» (2008) С. Гончаренко здійснює спробу більш широкого трактування даного поняття, указуючи на те, що демократизація освіти охоплює не лише децентралізацію управління і надання дозволу на участь у діяльності навчально-виховних закладів батькам, громадськості й церкві, але й усі сторони життя навчальних закладів. Зокрема, зазначає дослідник: «Часто це поняття [демократизація освіти] тлумачиться спрощено, зводиться в основному до виборності керівників навчальних закладів, до створення рад освітніх установ і регіональних рад з народної освіти. Між тим проблеми демократизації освіти значно глибші і складніші. Вони охоплюють усі без винятку сторони життя навчальних закладів. Це тривалий і болючий процес перетворень з метою нормалізації відносин між суспільством, державою і навчальними закладами, між керівництвом усіх рангів і педагогами, між педагогами і учнями та студентами, між самими учнями та студентами» [2, с. 167]. Однак автор акцентує увагу виключно на відносинах учасників навчально-виховного процесу, залишаючи поза увагою питання демократизації змісту освіти як такої.

На змістовні аспекти демократизації освіти звертають увагу ті дослідники, які важливою складовою демократизації освіти вважають розвиток громадянської освіти або освіти для демократії, виходячи з того, що демократія може бути стійкою, а демократичні зміни – успішними лише за умови, якщо громадяни мають необхідні для громадянської участі знання, уміння і бажання їх застосовувати на практиці. Такого погляду дотримується, зокрема, Л. Шелюк, зазначаючи, що «сутність, цілі та засоби демократичної освіти та освіти громадянської настільки близькі, що ці поняття можуть вживатися як взаємозамінні» [3, с. 281–282].

Метою громадянської освіти є формування соціально-політичної компетентності особистості у суспільній сфері, яка передбачає, перш за все, політичну, правову й економічну освіченість і здатність керуватися відповідними знаннями. Передумовою й продовженням громадянської освіти є громадянське виховання – «процес формування громадянськості як інтегрованої

якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною» [1].

Очевидно, поняття громадянської освіти безпосередньо пов'язують з демократизацією освіти автори проектів концепції громадянської освіти, які розробляються в Україні протягом останніх десятиріч. Зокрема, учасники дослідницької групи проекту «Освіта для демократії в Україні» під кер. І. В. Жадан вважають, що громадянська освіта в школі та інших навчальних закладах як процес упровадження системи знань про людину і суспільство може здійснюватись у чотирьох формах: як навчальний предмет, як міжпредметна форма діяльності в межах освітянського простору, як організація позакласної, позашкільної або позааудиторної діяльності, як організація шкільного або вишівського життя, що сприяє демократичній поведінці.

У цьому зв'язку реалізація завдань громадянської освіти потребує введення нових дисциплін і створення нового покоління підручників та посібників. Забезпечити цілісний зміст громадянської освіти можуть такі курси середньої школи, як «Права людини», «Основи правознавства», «Основи політології», «Основи економічних знань», «Соціологія» та «Громадянська освіта» як завершальний предмет суспільствознавчого циклу. Крім того, історія та правознавство як основні предмети, що сприяють формуванню громадянських компетентностей, якнайкраще забезпечують реалізацію завдань міжпредметного підходу до громадянської освіти. Формування громадянської компетентності у навчальному процесі доповнюється розбудовою відповідної системи позакласної та позашкільної роботи і створення демократичного клімату в шкільних колективах. Позакласна робота передбачає можливість участі школярів в обговоренні різних проблем суспільного, політичного, культурного, економічного життя, проблем своєї школи, місцевої громади, навчання школярів, а також обґрунтовувати власну думку в дискусії, виявляти громадянську позицію та відповідальність у різних ситуаціях суспільного та особистого життя, вміти захищати власні і колективні права і свободи.

Розв'язанню цих завдань сприяє залучення учнів до активної участі в житті школи та місцевої громади, орієнтоване на суспільно корисні справи, реалізацію соціальних проєктів тощо. Саме школа і позашкільне до-вкілля мають стати для школярів тим середовищем, де вони вперше відчують себе справжніми громадянами.

Отже, демократизація освіти в широкому розумінні передбачає як підготовку молоді до життя в умовах демократії, так і розвиток демократичних засад функціонування всієї освітньої галузі. Саме тому в сучасних філософсько-педагогічних дискурсах репрезентовані два напрями реалізації демократичної освіти:

1) демократизація системи освіти як концепт демократизації інституціонального контексту освіти, «форми» освіти (на рівні держави і конкретного навчального закладу), забезпечення рівного доступу до якісної освіти, орієнтованого на компенсацію соціальної і культурної нерівності у суспільстві;

2) політико-моральна (громадянська) освіта – освіта для демократії як практика проблемно-рефлексивного методу до розробки навчальних курсів у галузі громадянської освіти, зокрема через так звану «школу дорослішання» – концептивну едукативну систему, у якій забезпечується погодження процесів освіти і дорослішання, створюється віково-психологічний контекст демократизації змісту освіти [4, с. 29].

У цьому зв'язку всі цінності, що відповідають сучасному розумінню демократичного ідеалу, – рівність можливостей, відповідальна свобода, шанування інших та інакших, захист слабших, визнання різноманітності тощо мають знайти втілення в освітній системі.

Демократизація освіти в широкому розумінні здійснюється на основі принципів людиноцентризму, рівних можливостей, співробітництва, різноманітності, відкритості, громадсько-державного управління, самоорганізації. Це означає, що суспільство має забезпечити повагу до особистості, яка навчається і навчає, ставлення одне до одного за типом «рівний-рівному», створювати якомога більш справедливі і рівні умови для одержання освіти кожному своєму членові.

Ідея демократизації освіти стала наріжним каменем освітньої стратегії людства в ХХІ ст., основні положення якої було викладено в доповіді ЮНЕСКО «Освіта для ХХІ сторіччя» (1996). Мета цієї стратегії – через якісну освіту дати людству перспективу втілення ідеалів рівності, свободи і соціальної справедливості.

Демократизація освіти передбачає широкий спектр дій, починаючи від забезпечення рівного доступу до освіти й закінчуючи конкретними заходами із демократизації змісту освіти, навчально-виховних технологій та управління освітнім процесом. Наприклад, М. Яцейко вказує на такі напрями демократизації освіти: демократизація управління життєдіяльністю навчального закладу та її організації; розширення та поглиблення академічної мобільності викладачів і студентів; розширення можливостей вибору студентами вищих навчальних курсів і спецкурсів; упровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу; лібералізація навчальних програм і державних стандартів; поглиблення творчої активності викладача й студента; утвердження практики часткової (або повної) автономії університетів [5, с. 6]. Є. Рябенко цей перелік доповнює такими складовими демократизації освітнього процесу, як запровадження демократичних принципів взаємодії викладача і студента, прозорість викладання без авторитарної ідеологічної спрямованості, розвинута і дієва система студентського самоврядування, залучення до управління вищими навчальними закладами громадських організацій і місцевих муніципалітетів [8, с. 39].

Своєрідну серцевину демократизації становить принцип рівних можливостей у доступі до якісної освіти. Це означає, що в демократичному суспільстві кожен громадянин, незалежно від його майнового стану, етнонаціонального походження, типу віросповідання чи конфесійної належності, повинен мати можливість одержання як загальної, так і професійної освіти на будь-якому доступному для нього рівні. Ідея рівності безпосередньо пов'язана із самою внутрішньою сутністю освіти як соціально-формуючого феномена, адже саме в освітньому просторі людина має можливість якнайповніше реалізувати свої творчо-сут-

нісні властивості та морально-духовні орієнтації.

Принцип рівних можливостей в освіті називають її егалітарністю. Остання трактується як обов'язкова складова демократичного і справедливого ладу, є спільним надбанням і загально визнаною цінністю європейської цивілізації. Схвалена в усьому демократичному світі егалітарна ідея стверджує, що кожна дитина, незалежно від її вроджених здібностей, сімейних і суспільних обставин, має право на загальну освіту. В останні десятиріччя ця ідея одержує переконливу підтримку в двох її видозмінах: по-перше, як вимога доступності освіти; по-друге, як рівність можливостей.

Принцип рівних можливостей у своєму демократичному варіанті є наслідком світових конвенцій з прав людини і захисту дітей. Дотримання цих конвенцій у демократичному суспільстві означає створення кожному його члену «рівних можливостей» отримання як загальної, так і професійної освіти на будь-якому доступному для нього рівні.

Зокрема, право на рівний доступ до вищої освіти проголошено «Загальною декларацією прав людини», «Конвенцією про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти», «Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права людини», а реалізація цього права постає пріоритетним напрямом розвитку європейського освітнього простору. Так, в одному з останніх документів Болонського процесу Бухарестському комюніке зазначено, що «розширення доступу до вищої освіти є передумовою суспільного прогресу та економічного розвитку» [10]. Отже, навчальні заклади, надаючи студентам можливості для всебічного розвитку їхніх здібностей, розвивають почуття соціальної відповідальності, виховують у них такі якості, які б допомогли їм стати гідними членами демократичного суспільства і сприяли таким змінам, що забезпечували б рівноправність та справедливість у соціумі.

Важливим виміром забезпечення рівного для всіх громадян доступу до якісної освіти є демократизація навчально-виховного простору навчальних закладів, що, з одного боку, забезпечує суспільство новими членами з демократично-гуманістич-

ним світоглядом, а з іншого – надає якнайширше різноманіття підходів, методів і технологій, здатних задовольнити різноманітні потреби споживача освітніх послуг. Демократизація процесу здобуття освіти передбачає насамперед «розвиток і широкомасштабне запровадження механізмів і інструментів свободи вибору, рівні можливості отримання освіти незалежно від соціального статусу учнів та їх батьків, рівний доступ до якісної освіти широких верств населення незалежно від місця проживання, порівнянність дипломів, кредити, мобільність на ринках, єдину двоступеневу вищу освіту, наближені програми підготовки, уніфіковані інтерфейси взаємодії з різними системами освіти і навчальними закладами тощо» [6].

У європейському просторі доступність освіти також органічно пов'язана з відповідальністю особи перед собою і суспільством, яке кредитує особу, а не заклад. Це спонукає особу робити зважений вибір, адже кредит належить повернути суспільству. Тому доступність освіти корелює з такими її вартісними рисами, як якість, суспільна потреба та особистісна самореалізація.

Розглядаючи демократизацію освіти в контексті принципу доступності, не можна обійти питання взаємозв'язку підприємницької діяльності і сучасних закладів освіти. Нині доволі розповсюдженою є думка, що найефективнішим шляхом демократизації освіти є її комерціалізація. Адже зростання конкуренції та відносне скорочення бюджетного фінансування мотивують активність вищів розширювати доступ до освіти, використовуючи різні форми. Це спонукає університети переходити до гнучких індивідуальних програм навчання. Запровадження кредитно-модульної системи дає змогу навчатися у різних вишах і за різними програмами. Тож перед студентом відкривається перспектива самому вирішувати: що і в яких обсягах і задля чого вивчати.

Ринкові механізми здатні демократизувати не лише університетську, але й шкільну освіту. Зокрема, в останньому десятиріччі ХХ ст. в американському суспільстві зростає увага до питання вибору освіти як розширення можливостей в умовах лібералізації ринкової економіки. Запровадження принципів «вільного ринку» до функціону-

вання державних шкіл полягає у зміні фінансування: кошти виділятимуть не освітнім закладам, а учням (або батькам) у формі ваучерів, що дасть змогу учневі вибрати ту школу, що відповідає його вподобанням. Відповідно, школи конкуруватимуть за ваучери, а отже, будуть вдосконалювати свої освітні програми. Однак погляди філософів і соціологів на такий шлях демократизації освіти в умовах глобалізації виявилися кардинально протилежними. Зокрема, директор Інституту розвитку вищої школи Каліфорнійського університету, професор А. Остін виступає свідомим опонентом «вільного вибору» в середній школі, адже переконаний, що школа не здатна «функціонувати за зразком бізнесових компаній» [9, с. 255]. На його думку, процес відбору концентрує найталановитіших учнів, з найвищими балами та найбільш мотиво-

ваних, які зазвичай походять із найбагатших та освічених сімей у декількох успішних школах, збільшуючи соціальну розшарованість як державних, так і приватних шкіл. Тому концепція вільноринкового «вибору», зауважує А. Остін, може виявитися руйнівною для багатьох державних шкіл. Натомість приватні школи, беручи участь в інтенсивній ринковій кампанії, будуть множитись, не покращуючи якості навчання [9, с. 259].

Але в США не бракує й протилежних думок. Порівняння розвитку освітніх систем країн Заходу свідчить про те, що комерціалізація освіти виступає лише одним із шляхів її демократизації. Панування ринкових механізмів в освіті може призвести до цілком протилежних наслідків у разі, якщо не буде забезпечено гуманістичну та людиноцентровану спрямованість освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андріяш В. І.** Державна етнополітика України в умовах глобалізації : монографія / В. І. Андріяш. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 328 с.
2. **Воронкова В. Г.** Теоретико-методологічні засади розвитку сучасного соціуму в контексті синергетичної глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 50. – С. 21–34.
3. **Интеллектуальный потенциал** / В. Егоров, А. Еременко, С. Тескина, Н. Дзугкоева // Государственная служба. – 2001. – № 1 (11). – С. 31–42.
4. **Калениук І. С.** Університети в координатах глобального розвитку / І. С. Калениук // Вища школа. – 2009. – № 9. – С. 5–11.
5. **Кремень В. Г.** Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – К. : Знання України, 2010. – 519 с.
6. **Куріто О. В.** Методологія осягнення аксіології в сучасній філософії освіти / О. В. Куріто // Гуманітарний часопис. – 2012. – № 1. – С. 78–83.
7. **Петрович О. Г.** Современное российское высшее образование в контексте глобализации : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. социол. наук 22.00.01 / О. Г. Петрович ; Саратовский гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2010. – 22 с.
8. **Сисоева С. О.** Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоева, Н. Г. Батченко ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський ун-т ім. Б. Гринченка, Нац. ун-т біо-ресурсів і природокористування України. – К. : ВД ЕКМО, 2011. – 368 с.
9. **Тэффлер Э.** Третья волна : пер. с англ. / Э. Тэффлер. – М. : ООО «Фирма “Изд-во АСТ”», 1999. – 784 с.
10. **Юридична енциклопедія.** – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 1999. – Т. 2 : Д – Й. – 743 с.

REFERENCES

1. **Andriyash V. I.** National ethnic policy of Ukraine under globalization: monograph / V. I. Andriyash. – Nikolaev : Edit Petro Mohyla ChSU, 2013. – 328 p.
2. **Voronkova V. G.** Theoretical and methodological foundations of modern society in the context of synergetical globalization / V. G. Voronkova // Humanitarian Bulletin ZDIA. – 2012. – № 50. – P. 21–34.
3. **Intellectual potential** / V. Egorov, A. Eremenko, S. Teskina, N. Dzugkoeva // Public service. – 2001. – № 1 (11). – P. 31–42.
4. **Kaleniuk I.** Universities in coordinates global development / I. Kaleniuk // Higher School. – 2009. – № 9. – P. 5–11.
5. **Kremen V. H.** Humanocentrism philosophy in educational space / V.H. Kremen. – K. : Znannia of Ukraine, 2010. – 519 p.
6. **Kurito O. V.** Methodology comprehension of values in modern philosophy of education / O. V. Kurito // Humanities magazine. – 2012. – № 1. – P. 78–83.
7. **Petrovich O. G.** Russian Modern Higher Education in the context of globalization : Thesis ... candidate. Sociol. Sciences 22.00.01 / O. G. Petrovich ; Saratov State. University of itthem. N. G.Chernyshevskogo. – Saratov, 2010. – 22 p.
8. **Sysojeva S.** Higher education Ukraine: realities of contemporary / S. A. Sysoieva, N.G. Batchenko ; Ministry of Education, Youth and Sports of Ukraine, Kyiv B. Grinchenko University, Nat. Univ. of Life and Environmental Sciences of Ukraine. – K. : WD ECKMO, 2011. – 368 p.
9. **Toffler E.** Third Wave : trans. from Engl. / E. Toffler. – Moscow : ООО «Firma “Publishing AST”», 1999. – 784 p.
10. **Law Encyclopedia.** – K. : Izdatelstvo “Ukr. entcykl. im. M. P. Bazan, 1999. – T. 2. : D – J. – 743 p.